

VIRTUALNA RESNIČNOST

Vilém Flusser

O virtualnem

Za medialno celostno umetnino

Nikoli ne imej v ustih tuje besede, saj nikoli ne veš, v čigavih ustih je bila prej. Tovrstni nasvet velja tudi za tujko »virtualno«, čeprav – ali pa prav zato še bolj – jo sedaj imajo v ustih vsi. Na žalost nas v tem primeru iz precepa ne more rešiti poseganje po slovarju; samo še bolj zmedeni bomo, kot smo bili prej. Najprej bomo na plan seveda privlekli angleški slovar, saj je ta beseda (kot že toliko drugih) nad nas prišla iz Amerike. V slovarju bomo prebrali, da ta beseda pomeni »nekaj, kar je za sleherni praktični smoter toliko kot »resnično«. Če ta razlaga komu ne bo všeč (in to se bo seveda zgodilo), bo posegel po filozofskem besednjaku. Tam bo morda našel naslednjo razlago: »možno, navidezno«. Če bo tudi ob tem koga začelo zvijati v trebuhu, bo pogledal še v etimološki slovar. Vendar bi bilo bolje, da misel na to kar opusti, saj bo šele zdaj padel v pravi vražji blodnjak. Preprosto povedano: beseda virtualno je izpeljana iz »vis« = »sila, moč«, od tod »vir« – moč; od tod »virtus« = »moška sila in krepost«, od tod »virtualno« = »možato silovito in krepostno, torej učinkovito, delujoče«. S takim sprehajanjem po slovarjih nismo postali nič bolj pametni, kot smo bili prej. Saj smo že prej vedeli, da ima beseda »virtualno« nekaj opraviti z »možnim«, »učinkovitim« in »skorajda resničnim« in da ljudje z njo mislijo na tisto, kar lahko zagledamo na računalniškem ekranu. Za to pa velja, da več ko ljudje o njem vedo, manj so, tako se vsaj dozdeva, zmožni govoriti.

Morda bi se poskusa približati se pomenu te besede lahko lotili po obratni poti, torej z izključevanjem. »Virtualno« pomeni nekaj, kar ni dejansko resnično: kaj torej pomeni »resnično«? To je eno od tako imenovanih ontoloških vprašanj in spet zaidemo v pojmovne in jezikovne zagate. Menimo z besedo »resnično« tisto, kar je »realno« ali »učinkovito«, ali pa tisto, kar Angleži imenujejo »actual«. Vendar te težave lahko premagamo. Če je izjava resnična, je resnično tudi tisto, kar izjavljamo. Če na primer nekdo pravi, da dežuje, in če je to, kar pravi, res, potem resnično dežuje. Tisti, ki se malo spozna na logiko, pa bo vedel, da sem tu nastavil past.

Običajno govorimo nasprotno: če je tisto, kar izjavljamo, resnično, je izjava resnična (pravilna) in prav to je pomen besede »resnica«. Vendar sem po tej poti šel zavestno in z določenim namenom: od stavčne resnice hočem namreč priti do resničnosti, saj menim, da nam bo ta pot olajšala razumevanje virtualnega.

Če rečem: »Dežuje in to je resnično,« sem zagrešil miselno napako, in to isto napako, kot bi jo napravil, če bi trdil: »Dežuje in to ni res.« Resnice ali neresnice izjave »dežuje« se ne da izreči, na žalost je za to treba pogledati skozi okno. Če rečem » $1 + 1 = 2$ «, potem vem, da je to resnično (pravilno), in če rečem, »ena je več od dve,« potem vem, da je to napačno. Te vrste izjave so a priori resnične ali neresnične, saj ničesar ne izrekajo. Njihov dokaz obstaja v reduciranju na nič na številski premici, so prazne propozicije. Zato nimajo nič opraviti s tistim, kar imenujemo »resnično«. Nobenega smisla se nima spraševati, ali je ena in ena v resnici dve. To vprašanje je smiselno le pri stavkih tipa: »Dežuje.« Toda tudi pri teh naletimo na težave, in to prav z gledanjem skozi okno. Če se namreč hočemo izogniti oknogledju in računalniku (brez oken) dvakrat rečemo, da dežuje, in enkrat, da ne dežuje, potem bo, če bo vprašan, trdil, da dežuje z verjetnostjo dve proti ena; to pa vsekakor ni tisto, kar običajno poimenujemo z besedo »resnično«.

Denimo, da dva človeka sedita v sobi. Prvi pogleda skozi okno in reče: »Dežuje.« Ko pogleda skozi okno drugi, pa pravi: »Tega, kar se dogaja zunaj, pa nikakor ne moremo poimenovati z izrazom dežuje.« V sobo bi lahko vstopil še tretji in rekel, da glede resničnosti dežja med obema opazovalcema ni konsenza, vendar je ta možen. Obema bi na primer lahko predlagal, da govorita o virtualnem dežju. Prvi bi potem rekel: »Če pogledam skozi okno, lahko vidim, da je izjava Dežuje zelo blizu resnici, tako blizu, da jo lahko imam za resnično. Drugi pa bi rekel: »S stopnjo resničnosti izjave Dežuje nisem tako zelo zadovoljen, kot je moj prijatelj.« To je konsenz, čeprav na prvi pogled ni videti tako. Opazovalca se namreč ne prepirata več o tem, ali resnično dežuje ali ne, temveč se strinjata, da bolj ali manj dežuje. S tem pa vpraševanje po resničnosti izgubi svojo veljavnost.

Ta stvar, ki nas speljuje na zelo zanimiva in razburljiva področja, je zanimiva iz dveh razlogov. Prvi razlog je ta – če pustimo Kanta ob strani, obstajata dva tipa izjav: en tip je resničen oziroma neresničen, ker ničesar ne izreka; drug tip pa je bolj ali manj resničen ali neresničen, ker nekaj izreka. Povedano drugače: kadarkoli izjava nekaj izreka, je bolj ali manj napačna, če pa je čisto resnična, je to zato, ker ne izreka ničesar. Če povemo še drugače in še bolj radikalno: resnica je mejna vrednost izjav, in če je ta mejna vrednost dosežena, so izjave prazne. Če z besedo »resnično« menim tisto, kar izjavljajo resnične izjave, potem sploh ni nič resnično. In potem je virtualno tisto, kar izjavljajo verjetne (ne pa resnične) izjave, in sicer tako, da je nekaj tem bolj virtualno, čim bolj je verjetna izjava, ki to izreka. Če torej na primer pravim, da dežuje, in potem pogledam skozi okno, da bi ugotovil, kolikšna je stopnja virtualnosti tistega, kar sem s to izjavo izrekel. Ko ljudje govorijo o virtualnem, s tem torej mislijo na vse tisto, kar so doslej imenovali »resnično«.

Drugi razlog za napetost in razburjenje ob padcu resničnosti je verjetno še bolj zanimiv. Če pustimo logiko za zdaj ob strani, obstajajo še pojavi, ki se jih ne da izreči z besedami, temveč samo s števili. Tovrstnih pojavov, na primer zelo majhnih fizikalnih delcev, se ne da opisati, lahko jih samo štejemo. Pri tem se izkaže, da je metodologija tega štetja verjetnostni račun. Ta pa se da le zelo okorno izraziti z besedami. Vzemimo na primer izraz »kvantni skok«: izraz izreka to, da atomski

delec iz ene krožnice lahko preskoči na drugo, ne da bi za to porabil čas, da je delec torej istočasno lahko na dveh različnih mestih. Vprašanje »Kje je delec v resnici?« zato lahko opustimo oziroma ga celo moramo opustiti. Enačba namreč ne govori o resničnih, temveč o virtualnih mestih. S tem pa postane nesmiselno tudi vprašanje »Je delec resničen?«, saj enačba ne govori o resničnih, temveč o virtualnih delcih. Izraz »mirujoči verjetnostni val«, s katerim poskušamo to dejstvo iz enačbe prevesti v besede, nam razumevanje tega pojava še olajša. Pomeni namreč to, da svet obstaja iz delcev, ki jih je nesmiselno imenovati resnične, zato moramo na tako zgrajeni svet gledati kot na emergenco virtualnosti. Ko torej ljudje govorijo o »virtualnem«, naj bi s tem mislili na temeljno podlago vsega tistega, kar so dosedaj imenovali »resnično«.

Tako smo na negativen način, z izključevanjem, le zgrabili pomen besede »virtualno«, s tem ko smo pokazali, kako virtualnosti ni smiselno imeti zgolj za medel približek »resničnega«. Nasprotno, pokazalo se je, da je »resnično« medla ekstrapolacija »virtualnega«. V življenju imamo opraviti z virtualnim, resnično je le utvara abstraktnega mišljenja. Vendar s tem rezultatom našega premisleka še ne moremo biti zadovoljni. Ko ljudje govorijo o virtualnem, s tem še nočejo reči, da so uvideli, kako nima smisla govoriti o resničnosti. Nasprotno, »virtualno« hočejo razločiti od nečesa drugega, na primer virtualni prostor od drugih vrst prostora. Premislili bomo prav ta problem.

V ta namen (in v kontekstu prej povedanega) bomo razlikovali med pojmom »konkretno« in »abstraktno«. »Konkreten« bodi vsak pojav, ki ga zaznavamo s čuti, in »abstrakten« vsak pojav, ki ga na kakršenkoli način z abstrahiranjem izvedemo iz pojava, ki smo ga zaznali. S tem postane vprašljiv samo pojem »zaznavanja«. Dokler verjamemo, da je smiselno govoriti o resničnosti, lahko s pojmom »zaznavanje« razumemo pasivno sprejemanje resničnosti (ali nekaterih njenih parametrov). Zdaj pa moramo zaznavanje razumeti kot aktivnost, s pomočjo katere konkretiziramo virtualno. (Sicer pa ta interpretacija »zaznavanja« ni le stvar gornjega logičnega in spoznavnoteoretičnega premisleka, blizu so ji tudi dognanja sodobne nevrofiziologije). Danes že imamo pojem, s katerim lahko ta proces bolj razumljivo opišemo: zaznavanje je komputiranje virtualnega.

Če to upoštevamo, se nam jasneje razkrije še nekaj zelo pomembnega. Do zdaj na par konkretno–abstraktno nismo gledali kot na nekaj simetričnega. Tako so obstajale različne stopnje abstrakcije, ne pa tudi različne stopnje konkretnega. Pojem »žival« je na primer bolj abstrakten kot pojem »domača žival«, ta pa je spet bolj abstrakten kot pojem »pes«. Lastno ime psa, na primer »Nero«, pa označuje nekaj konkretnega. Zdaj lahko govorimo tudi o različnih stopnjah konkretnega: »Nero« je lahko tudi ime holograma kakega psa ali pa kibernetičnega psa ali pa psa, ki je proizvod genetskega inženiringa. Če je »konkretno« komputacija virtualnega, potem morajo obstajati različne stopnje konkrekcij.

Na ta način sodobno govorjenje o virtualnem ni le nekaj smiselnega, temveč postane tako rekoč kotišče novih pomenov. Zdaj namreč o konkretnem svetu, v katerem živimo, lahko rečemo, da je celostna umetnina, ki jo naši čuti in centralni živčni sistem komputirajo iz virtualnega. S tem smo hkrati postavili dvoje trditev: prvič, da se da celostno umetnino »konkretni svet« vse bolj izboljševati, da se jo da komputirati vedno bolj konkretno; in drugič, da se da virtualno konkretizirati tudi čisto drugače, kot se to dogaja prek posredovanja čutov in centralnega živčnega

sistema, in da na ta način lahko tvorimo prav tako ali pa še bolj konkretne alternativne svetove. In če ljudje govorijo o virtualnem, s tem mislijo prav na alternativne celostne umetnine, ki jih lahko s pomočjo novih kibernetičnih sistemov konkretiziramo iz virtualnega, zato da bi ti bili bolj konkretni kot svet, v katerem živimo s pomočjo komputacije prek živčevja. Ko ljudje govorijo o »virtualnem«, potemtakem izrekajo misel (ne da bi to vedno tudi vedeli), da se iz našega konkretnega sveta lahko preselimo v čisto drug svet, najmanj tako konkreten, kot je naš.

Gornji razmislek nikakor ni dal kakih veličastnih rezultatov. Saj smo že vnaprej vedeli, da ljudje z »virtualnim« mislijo približno tiste stvari, ki smo jih zgoraj omenili. Vendar zaradi tega to razmišljanje nikakor ni nekaj odvečnega. Poskušalo je prikazati, kakšen prelom v logičnem mišljenju, v spoznavnoteoretičnem raziskovanju in nasploh v doživljanju konkretnega je potrebno in je bilo potrebno narediti, če hočemo besedi »virtualno« dati tisti pomen, ki je v rabi danes. Morda bo tudi naš razmislek prispeval k temu, da se bomo nekoliko bolj uspešno lotili sedanjega prehoda v nove kategorije mišljenja, delovanja in doživljanja.

Prevedel Samo Krušič